

Лілія ЦИГАНЕНКО

Доктор історичних наук, професор. Академік Міжнародної академії освіти і науки, член-кореспондент Української Академії історичних наук. Член Національної Спілки краєзнавців України, Спілки освітян України, Української бібліотечної асоціації. Науковий консультант комунальної установи «Ізмаїльський архів». Авторка понад 240 наукових публікацій. Науковий керівник 8 захищених кандидатських дисертацій. В Ізмаїльському державному університеті працює з 1986 р.
Сфера наукових інтересів: питання суспільно-політичної, економічної та культурної історії південноукраїнських губерній Російської імперії в XIX – на початку XX ст.; історія дворянства Південної України; етно-конфесійна структура населення Південної Бессарабії; регіональні особливості впровадження політики репресій, колективізації, депортацій на землях українського Придунав'я в червні 1940 – червні 1941 рр. та в 1944 – 1953 рр.; урбаністика, усна історія.
E-mail: liliatsyganenko@gmail.com

РЕПРЕСІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ВЛАДИ ЩОДО МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРИДУНАВ'Я (ЧЕРВЕНЬ 1940 – ЧЕРВЕНЬ 1941 РОКІВ)*

Розглядаються події, пов'язані зі встановленням радянської влади в українському Придунав'ї в червні 1940 – червні 1941 рр. Репресії щодо місцевого населення, депортація значної частини мешканців краю до віддалених регіонів держави, економічний занепад і політичний терор – далеко не повний перелік наслідків советизації регіону.

Ключові слова: українське Придунав'я, репресії, депортації, зачистка кордонів, «вороги народу».

Майже 80 років тому, 13 червня 1941 року, з території Молдавської РСР до Сибіру та Середньої Азії потяглися залізничні вагони, які вивозили з рідних земель десятки тисяч людей. Це була так звана перша хвиля депортації молдавського народу. Однак мало хто знає, що в жорна каральної машини потрапили не лише мешканці МРСР. Жителі українського Придунав'я також опинилися в епіцентрі цих подій. Приречені на голод, холод і підневільну працю, а нерідко й неминучу смерть, мешканці регіону покидали свої домівки, розлучалися із сім'ями. Проте вся правда про ці трагічні події для науковців, як, власне, й для широкого загалу, поки залишається *terra incognita*. Настала пора на повен голос розповісти про геноцид, здійснений радянською комуністичною владою щодо представників різних етнічних груп Південної Бессарабії влітку 1941 року.

Напередодні Другої світової війни радянська влада вже мала неабиякий «досвід» у проведенні масових каральних операцій, жертвами яких ставали представники різних національностей та конфесій. У м'ясорубку тоталітарної машини потрапляли українці, білоруси, поляки, євреї, німці, росіяни тощо. Для багатьох «знайомство» з органами НКВС закінчувалося трагічно – арештами й тюремними вироками, конфіскацією майна та депортаціями, відправленням на «трудоий фронт» до Сибіру, Середньої Азії. Чимало тих, кого свого часу було репресовано, не повернулися додому живими. Сучасна Українська держава поставила перед громадянським

суспільством завдання назвати поіменно всіх, репресованих незаконно. Сьогодні маємо увічнити пам'ять наших співвітчизників, котрі стали жертвами політичних репресій, донести пам'ять про них до майбутніх поколінь і ніколи не допустити повторення жахів тоталітарних режимів.

Питання щодо злочинів комуністичної влади стосовно своїх народів уже не один десяток років перебуває в полі зору вчених, політиків, публіцистів, краєзнавців усього світу. Такі українські науковці, як С. Василенко, В. Даниленко, Ю. Шаповалов, спираючись на дотеперішні невідомі архівні документи, чимало зробили для об'єктивного дослідження подій, пов'язаних із проведенням більшовицькою владою репресивної політики на українських землях. Значно менше уваги приділили історики території півдня Одеської області, в літературі відомої здебільшого як Південна Бессарабія, Буджак, Українське Придунав'я. На жаль, питання про діяльність органів радянської влади в регіоні на початковому етапі її встановлення, а також про репресії, депортації та арешти місцевого населення з боку органів НКВС досі не ставали предметом комплексного наукового дослідження, що увиразнює аспекти новизни й актуальності обраної проблематики.

У розпорядженні авторки публікації наявні цінні матеріали з архіву Служби безпеки України, обласних, міських і районних архівних установ, які дозволяють розкрити форми, методи, способи фабрикації та фальсифікації багатьох слідчих справ, виявити специфіку репресивної діяльності комуністичної влади саме на території українського Придунав'я. На сьогодні зібрана інформація про понад 2 тис. репресованих мешканців регіону лише за період з червня 1940 по червень 1941 рр. Це далі неповний перелік репресованих, тому робота в обраному напрямі буде продовжуватися.

Основну увагу у статті приділено подіям 13 червня 1941 року – одній із найтрагічніших дат в історії мешканців українського Придунав'я, коли шляхом репресій, арештів, ув'язнення та депортації було знищено фактично найбільш продуктивну частину населення регіону, зламано долі кількох поколінь наших співвітчизників.

Підписання радянсько-німецького пакту Молотова-Ріббентропа, вступ німецьких і радянських військ на територію суверенної Польщі (вересень 1939 р.) відчутно позначилися на ситуації в Бессарабії. На початку літа 1940 р. радянський уряд висловив ультиматум Румунії щодо передачі Бессарабії та Північної Буковини Радянському Союзу. 28 червня 1940 р. після закінчення терміну ультиматуму радянські війська вступили на ці землі.

Уже в перші місяці встановленої в регіоні радянської влади було запроваджено різні адміністративні та економічні «нововведення» комуністів, які призвели до суттєвих змін.

По-перше, не враховуючи позиції місцевого населення, а також не беручи до уваги територіальні, соціально-економічні й історичні зв'язки, радянська влада розділила бессарабські землі між Українською та Молдавською РСР. У результаті цього частина болгарських і гагаузьких населених пунктів опинилися по різні боки кордону.

По-друге, було розпочато низку адміністративних реформ. Так, 7 серпня 1940 р. утворено Акерманську область із центром в м. Акерман (*Ведомости Верховного Совета СССР, 1940: 56*). 7 грудня 1940 р. згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР центр області було перенесено до міста Ізмаїл, і, відповідно, область отримала назву Ізмаїльська (*Сборник законов СССР, 1956: 53*).

По-третє, кардинальні зміни відбувалися в економіці регіону. В краї було націоналізовано банки, промислові й торгові підприємства, залізничний і водний транспорт, засоби зв'язку. Однак з часом радянській владі цього виявилось замало, й восени 1940 року видається чергова низка наказів про націоналізацію приватних будинків, аптек та аптечних складів, торгових підприємств з прибутком не менше 6 000 лей, готелів, трактирів, заїжджих дворів тощо (*Ізмаїльський архів (КУІА), ф. Р-470, оп.1, спр. 1 : 14, 18, 26, 30, 36*). До того ж, намагаючись зламати й перетворити на «безмовне стадо» найбільшу соціальну групу регіону – селян, нова влада розпочала в Придунав'ї процедуру націоналізації землі та колективізації сільського господарства. Для значної кількості селянських родин це означало конфіскацію майна і землі, робочого реманенту та свійських тварин, арешт і ув'язнення голів родин і депортацію її членів. Радянська влада особливо не церемонилася: вивозили всіх, включаючи вагітних жінок, малих дітей і літніх людей. На жаль, багато з них не змогли доїхати до місця призначення.

Для закріплення комуністичної влади в Придунав'ї сталінський режим використовував наявний «досвід», накопичений системою в попередні роки. Тим більше, що «любов до советов» потрібно було вибивати силою, бо комуністична ідеологія не користувалася особливою популярністю в регіоні. За підрахунками молдовського дослідника Ігоря Цау, влітку 1940 року «...було лише 285 комуністів бессарабського походження, з яких 186 були євреями, 28 українцями, 21 росіянами, 21 румунами. [...] Більшість населення не розглядало радянську модель як найкращу альтернативу румунському довоєнному режиму» (Цау, <http://dacoromania.net>). Що ж до кількості комуністів у найбільших містах регіону – Ізмаїлі та Акермані – партійні організації більшовиків нараховували всього 23 та 19 осіб відповідно.

Репресії в регіоні розпочалися з приходом радянської влади. Першочергово були заарештовані представники колишньої румунської адміністрації, які з різних причин залишилися в містах. Трохи згодом влада розпочала пошук і ліквідацію так званих контрреволюційних елементів.

Наведемо один із багатьох можливих яскравих прикладів «справедливості» радянської влади. Мельникова Любов, 1915 року народження, домогосподарка, мешканка міста Ізмаїл. Комуністи ув'язнювали цю жінку 5 (п'ять!!!) разів. І щоразу звинувачення ставали дедалі абсурднішими. Перший раз її заарештували 12 липня 1940 року як соціально-небезпечний елемент, засудивши на 5 років виправно-трудових таборів плюс два роки позбавлення громадянських прав. Враховуючи безпідставність звинувачень, Любов Панасівна подала апеляцію, й тим самим прирікши себе на тривалу «війну» з владою, яка не збиралася «пробачати» Мельниковій такого «нахабства», як апеляція. 17. 05. 1941 року суд залишив вирок без змін. У 1947 році, коли спливав термін покарання, особливою нарадою при МДБ жінка отримала ще 3 роки заслання до Новосибірської області, тепер уже за кваліфікацією «особливо небезпечний елемент». Після закінчення чергового строку Мельниковій Любові додають ще три роки в'язниці як члену іноземної розвідки; в лютому 1952 року її в'язничний термін знову продовжують на три роки. І лише в другій половині 50-х років Мельникова, хвора на туберкульоз легень, повернулася до Ізмаїла (*Архівний відділ Ізмаїльської міської ради (АВІМР), ф. 242-Т, оп. 3-Л, спр. 175*).

За нашими даними (наразі ще неповними) лише за рік (з червня 1940 р. по червень 1941 р.) в українському Придунав'ї було заарештовано 1 414 осіб*, з яких 809 – голови родин, решта – члени родин. Найбільша кількість арештованих містян

регіону припадала на місто Ізмаїл – 317 голів родин, що становило майже 40% від загальної кількості репресованих. Серед арештантів – мешканці сіл Ізмаїльської області; найбільша їх кількість припала на Кілійський (94 голови родини) і Саратський (61 голова родини) райони. Щодо окремих населених пунктів області, то тут «головили» такі села:

Дракуля (нині село Трудове Кілійського району) – 43 родини;

Байрамча (нині село Миколаївка-Новоросійська Саратського району) – 43 родини;

Китай (нині Червоний Яр Кілійського району) – 39 родин.

Аналіз матеріалів судових справ з огляду на професії голів родин дозволяє стверджувати, що їх перелік становить 53 назви, серед яких найбільш розповсюдженими були такі: селянин-одноосібник; власник крамниці, ресторану, млина, аптеки; колишні поліцейські, вчителі, лікарі, агрономи, інженери тощо.

Доволі строкатим видавався і національний склад репресованих. Найчастіше під арешт потрапляли українці, румуни, росіяни, євреї. Серед інших також зустрічалися болгари, німці, поляки, молдавани, греки, гагаузи, вірмени, білоруси, серби тощо.

Вражає своєю строкатістю й віковий рівень голів та членів родин: він коливався від 76 років до кількох місяців від дня народження. В поле зору органів НКВС потрапляли, насамперед, чоловіки у віці від 20 до 29 (149 осіб) та від 40 до 49 (133 особи) років. Однак переважну більшість серед депортованих за віком становили ... діти (!), кількість яких (віком від кількох місяців до 16 років) – 218 осіб*.

Нагадаємо, що советизація Акерманської (Ізмаїльської) області розпочалася практично відразу після приєднання цих територій до СРСР. Найбільша кількість арештів за 1940 рік припадає на липень, серпень і жовтень. Чорною та найжахливішою датою 1941 року для багатьох мешканців краю стало 13 червня, коли всього за кілька днів до початку радянсько-німецької війни в регіоні було організовано масштабну депортацію та «зачищення» прикордонних територій.

Депортація або насильницька міграція – це одна з форм політичних репресій, що застосовує держава щодо своїх громадян із використанням сили (*Сталинские депортации, 2005: 6*). В багатьох випадках депортації є лише прелюдією до фізичного знищення людей, що підпадають під депортацію, або є елементом більш комплексної репресії, коли депортації підлягають члени родин, голови яких були вже репресовані. Саме такий вид репресій був найбільш характерний для радянської каральної системи. Доволі часто депортації комбінувалися з іншими видами репресій, наприклад, позбавленням виборчого права. Фактично депортації являли собою масштабне історичне явище, були складовою частиною тоталітарної державної системи міграцій у СРСР, обумовлені складним поєднанням політичних та економічних факторів. Стрижневими та визначальними елементами радянських депортацій визнавались так зване «куркульське заслання» й тотальна депортація «покараних народів» під час Другої світової війни.

Як ми зазначали, до 1940 року радянська влада вже мала достатній «досвід» у проведенні політичних репресій на власних територіях. Питання з депортаціями окремих народів також не були чимось новим для комуністів. Ще в 1928-1932 рр. ними проведено так звані операції «зачистки кордонів», під час яких під депортації потрапили корейці, поляки та фіни. Наступним кроком у «досвіді» депортацій стало виселення зі столиць та західних кордонів циган, поляків, німців і фінів (1933-1936 рр.). Чергова хвиля депортацій, що припала на 1937-1938 рр., спрямовувалась проти курдів, вірменів, корейців, іранців та китайців. Початок Другої світової війни співпав

із репресіями та депортаціями польських громадян, мешканців Західної Білорусії та Західної України.

14 травня 1941 року постановою ЦК ВКП(б) та РНК № 1299-526сс «Про вилучення контрреволюційних організацій в західних областях УРСР» було розпочато масштабну та криваву операцію по ліквідації українського національного руху. Постанова передбачала арешт та 20-річне заслання на поселення у віддалені райони СРСР членів родин «учасників контрреволюційних українських і польських націоналістичних організацій» (*Сталинские депортации, 2005: 215–217*). З тих земель, приєднаних до СРСР на початковому етапі Другої світової війни, поки ще вільними від масових репресій та депортацій залишалися лише території прибалтійських країн і Бессарабії (Молдавська РСР та південні райони Української РСР). У середині травня розпочався наступ на мешканців Литовської, Латвійської та Естонської республік.

Щодо Молдови й південних регіонів України, то підготовка до операції припала також на весну 1941 року. Не раніше 15 квітня 1941 р. у доповідній наркома НКДБ УРСР П. Мешика секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову щодо пропозицій по ліквідації баз ОУН у західних областях України серед іншого зазначалося: «Вважаю за необхідне звернутися до ЦК ВКП(б) та РНК СРСР з пропозицією застосування [...] наступних санкцій:

1. Розповсюдити закон про зрадників Батьківщини на учасників антирадянських організацій, що знаходяться на нелегальному положенні в західних областях УРСР, Черновицькій та Ізмаїльській областях УРСР.

2. Родини нелегалів, у відповідності до законів, репресувати, майно конфісковувати.

3. Родини арештованих виселяти у віддалені місця» (*Сталинские депортации, 2005: 190-191*).

У перших числах травня 1941 р., враховуючи пропозицію уповноваженого ЦК ВКП(б) і РНК СРСР по МРСР С. Гоглідзе щодо виселення близько 5 тис. осіб з території Молдови, розпочато підготовку до депортації й у цьому регіоні. Репресії було спрямовано на так званий контрреволюційний контингент (активісти буржуазних партій, поміщики, селяни-одноосібники, поліцейські, жандарми, офіцери білої, царської та румунської армій; крупні торговці та домовласники, волосні старшини тощо) та членів їх родин (*Пасат, 1994: 23*). Окрім цього, відповідна операція НКВС мала й цілеспрямований етнічний напрям – депортації підлягали румуни та молдавани.

Пояснюючи свою пропозицію, С. Гоглідзе зазначав, що «... в колишній Бессарабії діяла велика кількість різних буржуазних партій та організацій. Після воз'єднання Бессарабії з СРСР ... керівники ... партій втекли до Румунії. На теперішній час залишки партій та організацій, при активній підтримці румунських розвідувальних органів, активізували свою антирадянську діяльність. ... Найбільшу активність проявляють:

1. Залізна гвардія ... найбільш законспірована організація, що має терористичні кадри...

2. Колишня націонал-християнська або кузистська партія. ... Веде значну організаційну роботу по створенню контрреволюційних груп, вербовці нових членів, розповсюдженню антирадянської агітації...

3. Колишні партії націонал-лібералів та націонал-цараністів ... намагаються організувати нелегальну роботу.

... Прошу дозволити здійснити арешти та ... провести їх виселення в інші регіони СРСР» (*Сталинские депортации, 2005: 206–208*).

Жодної офіційної реакції на зазначене звернення не поступило, однак на початку червня 1941 р. нарком НКДБ МРСР М. Сазикін направляє секретну телеграму заступнику наркома НКВС СРСР В. Чернишову з інформацією щодо підготовки ешелонів для спецпереселенців: «Ешелони формуються: № 1, 2 – 90 вагонів, станція Тараклія; ... № 20 – 38 вагонів, станція Болград; № 21, 22 – 103 вагони, станція Арциз...» (*Сталинские депортации, 2005: 208*).

Важливо, що досі вченим не вдалося знайти основний законодавчий документ, згідно з яким було здійснено депортацію 13 червня 1941 року. Дослідник В. Пасат вважає, що «навіть чи цей документ будь-коли буде знайдено» (*Пасат, 1994: 23–24*).

Наступним офіційним документом, що стосується подій червневої депортації 1941 р. в Ізмаїльській області, є повідомлення заступника наркома НКДБ Б. Кобулова Й. Сталіну, В. Молотову та Л. Берії від 13 червня, в якому йдеться про хід операції по «...вилученню учасників контрреволюційних організацій та інших антирадянських елементів, а також виселенню членів родин репресованих учасників контрреволюційних формувань з МРСР, Чернівецької та Ізмаїльської областей УРСР». У документі повідомлялося про підготовку списків з 32 423 осіб, у тім числі на арешт – 6 250 осіб, на депортацію – 26 173 особи. На Ізмаїльську область припадало 3 980 осіб (або 12% від загальної кількості), з яких арешту підлягали 358 осіб (5,7%), депортації – 3 622 особи (14% від загальної кількості запланованих на депортацію) (*Сталинские депортации, 2005: 210–211*).

Підсумкова директива, видана 14 червня 1941 року, мала назву «План заходів НКВС по етапуванню, розселенню та працевлаштуванню спецконтингентів, що підлягають виселенню з Литовської, Латвійської, Естонської і Молдавської РСР». Видання цієї директиви постфактум справедливо можна вважати зразком «лицемірства та фарисейства комуністичної влади» (*Пасат, 1994:24–25*). Загалом із зазначених територій передбачалося вивезти понад 30 тис. «ворогів народу» та майже 47 тис. членів їх родин. Арештантів із Молдови етапували до Казахстану (Актюбінська, Карагандинська, Кустанайська, Кзил-Ординська області) та Новосибірської області. Підготовка до депортації була закінчена на початку червня 1941 р., а зазначена вище директива від 14 червня 1941 р. фактично лише підводила ризику під фактом, який уже відбувся.

Не зовсім зрозуміло, як у переліку територій, на яких передбачалося провести депортацію «ворогів народу», опинилася Ізмаїльська область, що входила до складу УРСР. Офіційні документи, які б проливали світло на це питання, відсутні. Наведені вище документи офіційно стосуються території Західної України та Молдавської РСР, однак за фактом придунайські українські землі також були включені до цього процесу. За різними підрахунками з Молдови, Чернівецької та Ізмаїльської областей УРСР було переселено до Казахської АРСР, Комі АРСР, Красноярського краю, Омської та Новосибірської областей не 5 (як планувалося), а 19 (за іншими даними – від 22 до 30) тис. осіб (*Сталинские депортации, 2005: 186*).

І так, операція по «зачищенню» розпочалася практично одночасно (о пів на третю ночі 13 червня 1941 року) у більшості населених пунктів Ізмаїльської області. Каральні органи намагалися чітко «реалізувати» на практиці всі попередньо розписані звинувачення з боку влади – контрреволюційна діяльність, шпигунство, антирадянська агітація, членство в румунських буржуазних і націоналістичних партіях.

Пам'ятаючи про попередні розпорядження влади щодо пошуків і ліквідації баз ОУН в Україні, чекісти «знайшли» оунівців і в українському Придунав'ї. Так, за звинуваченням у «об'єднанні кадрів українських націоналістів, поширення серед місцевого населення антирадянських настроїв» було заарештовано мешканця села Матроска Скляренка Андрія та його дружину Катерину Василівну, яка буцімто організувала у квітні 1941 року в селі антирадянський виступ українських націоналістів. Подальша доля родини склалася за традиційним для НКВС сценарієм: чоловік потрапив до Свердловської в'язниці, де навесні 1942 року помер, а дружина разом із донькою – на спецпоселення до Казахстану (*АВІМР, ф. 242-Т, оп. 3-Л, спр. 208*).

Серед тих, хто був заарештований уночі 13 червня 1941 року, ми виділяємо кілька умовних категорій. Умовних тому, що дуже часто у звинуваченні було об'єднано кілька різних позицій – мабуть, у такий спосіб чекісти намагалися надати більшій переконливості й вагомості своїм вирокам. **До першої** відносилися «вороги народу» та радянської влади – колишні активісти буржуазних партій, поліцейські, жандарми, офіцери білої, царської та румунської армій, працівники примарії, сільські старости (примарі) тощо.

Варзаров Юхим (Мартаза, нині с. Рибальське Тузлівського району) – сільський примар; разом з ним на заслання відправили 8 членів родини, наймолодшому з яких було 9 місяців від народження (*Репрессии и раскулачивание по Бессарабии, 2015: 67*).

13 червня 1941 року була заарештована Беличенко Ірина, 1895 року народження, яка мешкала у власному будинку в місті Ізмаїл по вул. Дмитрівська. Її чоловік до 1940 року працював комісаром міської поліції і на початку липня 1940 року його було заарештовано й страчено. Майже рік жінка провела у постійних допитах, викликах до відповідних органів, а потім потрапила до списків на депортацію (*КУІА, ф. Р - 470, спр.1 : 1, 17*).

Георгіца Андрій Васильович, 1886 року народження, селянин-одноосібник села Дулукой (нині село Багате Ізмаїльського району) заарештований як член ліберальної партії, таємний агент румунської сигуранці. Разом з ним були репресовані 4 члени родини (дружина й троє синів). «Вночі всіх підняли, посадили в грузовики. На залізничній станції батька забрали, а нас запхали в товарні вагони й повезли в невідомому напрямку. ... Прибули ми до Кзил-Кумського району, в радгосп імені Тельмана. Невдовзі померла мати, залишивши мене (12 років) і брата (16 років), – згадував учасник тих подій Василь Георгіца. – Дуже важко працювали в радгоспі... Місце там гниле, воду привозять, змії повзають... Часто голодували... Пізніше узнали, що батька розстріляли в 1942 році» (*Архівний відділ Ізмаїльської районної ради (АВІРР), спр. Георгіца В.*).

Климовський Семен, 1885 року народження, великий землевласник, до 1940 року володів 150 га землі. Дуже цікавим є той факт, що Семен Деомидович був учасником Татарбунарського повстання, відбував покарання в румунській тюрмі, однак завдяки викупу його відпустили. Коли влітку 1940 р. совети вступили до Південної Бессарабії, вони спочатку заарештували Семенового батька – Деоміда. А вже 13 червня 1941 р. разом із дружиною Вірою та сином Георгієм (2 роки) до в'язниці потрапив і Климовський Семен. Дружину й сина відправили в Актюбінську область, а його звинуватили в тому, що він був сином поміщика, офіцером царської та румунської армій, членом буржуазних партій (*чекісти навіть не потрудилися вказати, яких саме – авт.*), вороже налаштований до радянської влади. Після арешту будинок родини конфіскували, пізніше там було розташовано дитячі ясла. Щодо долі

Семена Климовського, то він помер від туберкульозу у в'язниці в 1947 році (*Архівний відділ Татарбунарської районної ради (АВТТР), спр. 29*).

Краснощок Афанасій, 40 років, мешканець села Саф'яни (Ізмаїльський район). За хибною версією енкавеесників, був таємним агентом сигуранці, служив у жандармерії. Разом із родиною був відправлений до Самаркандської області (*АВІРР, спр. Краснощок А.*).

Макаріє Михайло, 1902 року народження, уродженець Ізмаїла. За звинуваченням у контрреволюційній діяльності всю родину (5 осіб) було вивезено в товарному вагоні в супроводі червоноармійців НКВС у радгосп Пахта-Арал Чикменської області Казахської РСР. Звідти голову родини відправили до Сибіру, на лісоповал. Як згадував Михайло Павлович, «на шляху слідування, у зв'язку з відсутністю потягу, всіх арештантів вивели з вагонів й заставили копати могили для себе... Однак нам пощастило, підійшов потяг й нас відправили до Сибіру» (*АВІМР, ф. 242-Т, оп. 3-Л, спр. 131, 138*).

Нереуца Мефодій, 1898 року народження, мешканець с. Михайлівка Саратовського району. Заарештований Саратовським РВ НКВС 13.06.1941 р. як куркуль та соціально небезпечний елемент. Пізніше звинувачення було перепрофільовано в антирадянську агітацію й у зв'язку з початком війни Нереуца етаповано до Вологодської в'язниці, де за рішенням особливої наради в жовтні 1942 року його було розстріляно (*Репрессии и раскулачивание по Бессарабии, 2015 :73*).

Пинтя Георгій, 67 років (!) на момент арешту. Звинувачили в тому, що під час громадянської війни був офіцером білої армії, потім втік до Бессарабії, де став священиком і членом ліберальної румунської партії. Вироку Георгій Георгійович не дочекався – через кілька днів після арешту помер у в'язниці (*АВІМР, ф. 242-Т, оп. 3-Л, спр. 204*).

До **другої категорії** ми віднесли тих, кого влада звинувачувала в одному зі «смертних гріхів» комунізму – володінні приватною власністю. Тут є декілька підгруп. Найчисельніша – це селяни-одноосібники або мовою протоколів –куркулі. В цій підгрупі вражає географія арештів: Арешкин Маркел (Нова Некрасівка, Ізмаїльський район), Бабій Трохим (Китай, нині с. Червоний яр, Кілійський), Байрак Василь (Акмангіт, нині с. Білолісся, Татарбунарський), Бакуменко Василь (Акмангіт, нині с. Білолісся, Татарбунарський), Бурля Петро (Фрікацей, нині с. Лиманське, Ренійський), Георгієв Петро (Кайракля, нині с. Лощинівка, Ізмаїльський), Георгієв Фома (Камчик, нині с. Заря, Саратовський), Гниденко Федір (Ізмаїл), Гуцу Георгій (Фрумушика веке, нині с. Старосілля, Саратовський), Деєв Алістрат (Ізмаїл), Зубенко Павло (Ізмаїл), Пойда Олександр (Ізмаїл), Смелянський Федот (Броска, Ізмаїльський).

Дримов Іван, 1884 року народження, голова великої родини (8 осіб), що мешкала в с. Байрамча (нині с. Миколаївка-Новоросійська, Саратовський район). До 1940 року власник 10 га землі, для обробки якої використовував найману робочу силу. Влітку 1940 р. у родини забрали більшу частину землі, а 13.06.1941р. – піддали депортації і саму родину, яка була виселена на спецпоселення в Актюбінську область. Щодо голови родини, то відповідно до вироку трибуналу військ НКВС по Одеській області його було засуджено за антирадянську агітацію на 10 років в'язниці (з конфіскацією майна) та додатково ще на 5 років позбавлення громадянських прав (*Репрессии и раскулачивание по Бессарабии, 2015 :69*).

Лазарєв Василь, 1904 року народження, мешканець села Чишмеле (нині с. Струмок, Татарбунарський район). Звинувачення полягало в тому, що він був «сином великого землевласника, використовував у господарстві найманих робітників,

а також був членом і керівником комітету націонал-ліберальної партії села, знущався над місцевим населенням». Спочатку всі Лазареви опинилися в Актюбінській області, а вже згодом, в 1943 році Василя знову взяли органи НКВС і, звинувативши в контрреволюційній діяльності, відправили до в'язниці на 8 років. Після відбування терміну ув'язнення Лазарева Василя залишили під наглядом міліції на спецпоселенні, й лише в 1956 році йому вдалося втекти до Молдови (*АВТТР, спр. 26*).

Смелянський Федот, уродженець с. Броска. Арештований як куркуль. Пізніше його донька Ганна Федотівна так описувала ці події: «НКВСники прийшли вночі. Підняли всіх з постелі й напівроздягнених та сонних погрузили на підводи та повезли на станцію. У вагонах везли приблизно місяць. На станціях директори радгоспів оглядали нас, як рабів – обирали в основному здорових і молодих, а старих і дітей брати ніхто не хотів. Коли ми опинилися в Казахстані, нам видавали по 200 гр. хліба на людину й відро води на родину. Жили в землянках. ... Літом жара до $+70^{\circ}$, взимку мороз – до -40° . Потім був голод – їли ящірок та різних тваринок» (*АВІРР, спр. Смелянська Г.*).

Серед заарештованих та приречених на депортацію було багато селян-одноосібників з болгарських сіл Ізмаїльського району (Кам'янка, Лощинівка, Суворове). Назвемо кілька прізвищ. Село Ташбунар (нині с. Кам'янка): Дюльгеров Антон, 44 роки, депортовано до Томської області, будинок передано місцевому колгоспу. Село Кайракля (нині с. Лощинівка): Славови Адам і Матей – разом із родинами депортовано до Томської області. Село Шикірлі-Китай (нині смт Суворове): Ілікчієв Іван, 28 років, разом із родиною (дружина, два брати, донька та два сини) депортований на спецпоселення до Казахстану; Ілікчієв Федір, 51 рік, підлягав виселенню на спецпоселення як куркуль і соціально небезпечний елемент; Ілікчієв Петро, 49 років, внаслідок депортації опинився разом з родиною в Казахстані; Калаянов Георгій, 20 років, звинувачений у антирадянській агітації та разом з дружиною і донькою відправлений до Казахстану; їхній будинок було передано колгоспу, а пізніше там розташовувалося ПТУ № 42; Саказли Костянтин, 30 років, депортований до Шигарського району Томської області; Смоков Михайло – невдовзі після арешту розстріляний, згодом, вже в 1947 році розкуркулили родину, а будинок конфіскували під амбулаторію.

Наступна підгрупа категорії приватних власників – колишні господарі підприємств, магазинів, ресторанів, складських приміщень. Це Афонін Порфирій (Сарата, зернові магазини та склади), Балан Іван (Байрамча, Саратовський, торгівля птицею), Борисов Єрофей (Ізмаїл, великий парфумерний та галантерейний магазини), Влаєв Дмитро (Болград, олійний завод), Дегтярьов Андрій (Ізмаїл, цегляний завод), Дойчев Степан (Ізмаїл, хлібобулочний магазин), Іванченко Яким (Ізмаїл, пекарня), Корж Семен (Ізмаїл, винно-горілчаний магазин), Корпусов Гаврило (Ізмаїл, торгівля зерном), Сагінов Іван (Ізмаїл, власник ресторану). Щодо останнього прізвища – Сагінова Івана, 1891 року народження, то він був арештований за підозрою в шпіднажі, відправлений до в'язниці, де в грудні 1943 року його розстріляли. Жахливо, що у довідці про смерть написано, що Іван Миколайович помер від тифу (*АВІМР, ф. 242-Т, оп. 3-Л, спр. 242*).

Серед приватних власників була ще одна підгрупа – власники нерухомого майна у вигляді будинків, які вони здавали в оренду. Ця категорія звинувачених постраждала найменше: у людей відбирали (націоналізували) будинки, а їх або залишали в місті, або виселяли в найближчі села. Однак деякі з них, наприклад,

Беренштейн Тіна (Рені), Богомолов Петро (Ізмаїл), Кобець Федір (Ізмаїл), Паславський Микола (Ізмаїл), попали під депортацію 13 червня 1941 року.

Кобець Федір, 1879 року народження, мешкав у власному двоповерховому будинку в Ізмаїлі, частину приміщень здавав в оренду. Під час його арешту чекісти діяли за традиційною схемою: родину (4 особи, наймолодшому було лише кілька місяців від народження) відправили в Самаркандську область, а голову родини – до в'язниці, де він і помер у жовтні 1941 року (*АВІМР, ф. 242-Т, оп. 3-Л, спр. 98*).

До **третьої категорії** ми віднесли представників місцевої інтелігенції – учителі, лікарі, агрономи, бухгалтери, інженери тощо. Баргутин Лейб (Татарбунари, бухгалтер держбанку), Березняков Порфирій (Ізмаїл, бухгалтер Ізмаїлторгу), Гранич Семен (Болград, лікар-ветеринар), Гуцан Андрій (Рені, агроном), Дмитрієв Олександр (Хаджи-Курда, директор школи), Кобзаренко Михайло (Шабо, майстер по виноробству), Костенко Остап (Нерушай, учитель), Томов Трифон (Ізмаїл, завуч школи № 11, заарештований під час проведення педради). Як і решта тих, хто потрапив до червневих списків, представники означеної категорії провели наступну частину свого життя або у в'язниці, або ж на спецпоселенні.

Дмитрієв Олександр, 1901 року народження, уродженець міста Бельці (Молдова). Разом з дружиною мешкав у селі Хаджи-Курда (нині с. Камишівка, Ізмаїльський район). Працював директором сільської школи, а дружина Тетяна Миколаївна – вчителькою. 13 червня 1941 р. їхню родину як «соціально небезпечний елемент» депортували до Узбекистану, Самаркандська область (*АВІМР, ф. 242-Т, оп. 3-Л, спр. 65*).

Четверта категорія – це так звані родинні клани. До Актюбінської області, як соціально небезпечний елемент, було депортовано родинний клан Байраків із села Акмангіт (нині с. Білолісся, Татарбунарський). Під каток репресій потрапила велика родина Жигайло з Кислиць. Більшість членів родини (6 осіб) були депортовані до Актюбінської області, а голова родини Жигайло Семен потрапив до Казахстану. Як соціально небезпечний та куркульський елемент, були виселені з с. Шикирлі-Китай (нині смт Суворове, Ізмаїльський) родини Ілікчієвих – Федора та Петра Дмитровичів. Обидві родини (загальна кількість – 8 осіб) опинилися в Казахстані, а їхнє майно було передано у власність колгоспу. Родини двох братів Коржів – Семена та Якова Захаровичів – попали до списків на депортацію (14 осіб).

До **п'ятої категорії** ми віднесли так званих «своїх» – це ті, хто з першого дня появи влади советів у регіоні або демонстрували свою лояльність і навіть працювали в різних адміністративних установах, або були представниками робітничого класу – головної опори комуністів. Серед архівних матеріалів нам потрапили справи про депортацію Узуна Миколи (вантажник залізничної станції Рені), Фадеева Петра (робітник Ізмаїльського рибзаводу).

Гончар Микита Ілліч, 1884 року народження, селянин с. Кислиця, до 1940 р. мав 5 га землі, пару коней, власний будинок. Був заарештований як «активний член підпільної партійної групи, член царанистської партії». Цікаво, що Микита Гончар був людиною лояльною до радянської влади, й іще влітку 1940 р. став членом виконкому Кислицької сільської ради та одним з перших у селі вступив із родиною до колгоспу. Однак це не врятувало Гончарів від репресій з боку комуністичної влади. Разом із родиною (шість осіб) 13 червня 1941 р. їх було депортовано як «соціально небезпечний елемент» до Самаркандської області. Молодшій доньці Микити Ілліча на момент депортації виповнилося 5 років (*АВІРР, спр. Гончар*).

Родина Щербіни Власа на момент арешту складалася з 9 осіб. Голові родини було 62 роки. Родина була бідною (про це зазначено в протоколі арешту), всі разом мешкали в Ізмаїлі у невеликому двокімнатному будинку. Підставою для арешту всієї родини стало звинувачення одного із синів – Дмитра (17 років) – у «зв'язках із сигуранцією та членстві в кузистській партії». Всіх членів цієї родини депортовано до Узбекистану (*АВІМР, ф. 242-Т, оп. 3-Л, спр. 259*).

Шоста, завершальна категорія, включає жінок, які внаслідок різних причин (як правило, чоловіки були заарештовані раніше) стали головами родин. Назвемо деякі прізвища та приклади.

Барбаняга Анастасія (Ізмаїл, колишня власниця ресторану), Беличенко Ірина (Ізмаїл, чоловік – колишній поліцейський), Блошенко Ганна (Ізмаїл, заарештована як антирадянський елемент), Бондарева Єфросинія (Стара Некрасівка, селянка-одноосібниця), Бургоч Ніна (Рені, член соціально небезпечної родини), Жигайло Ганна (Кислиця, куркулька), Колотинська Марія (Татарбунари, куркулька), Купчик Євгенія (Кілія, дружина ворога народу, вислана з 8-місячною дитиною до Казахстану), Іванова Агафія (Ізмаїл, дружина ворога народу), Серенко Парасковія (Ізмаїл, куркулька; дружина чоловіка, раніше засудженого за саботаж).

Блошенко Ганна, мешкала в Ізмаїлі по вулиці Садова разом із матір'ю Марією Миколаївною. На момент арешту їй виповнилося 18 років, а матері було 40. За сфальсифікованим звинуваченням у антирадянській діяльності органами НКВС їй було виселено до Узбекистану, радгосп «Кзил-Кум» Фаришського району Джизакської області (*АВІМР, ф. 242-Т, оп. 3-Л, спр. 280*).

Бондарева Єфросинія, селянка-одноосібниця, 1900 року народження, мешканка села Стара Некрасівка Ізмаїльського району. На момент арешту проживала у власному будинку разом із 3 синами і донькою, якій на момент виселення було лише 8 років (*Репрессии и раскулачивание по Бессарабии, 2015:67*).

Бургоч Ніна, на момент арешту їй було тільки 12 років. Під час операції НКВС її разом з батьками було заарештовано та відправлено до Тирасполя, де формувалися ешелони на депортацію. Однак по дорозі Ніну просто забрали від батьків і разом з такими ж дітьми відправили в Томську область до Парабельського дитячого будинку. Більше своїх батьків вона ніколи не бачила (*АВІМР, ф. 242-Т, оп. 3-Л, спр. 21*).

Донька Купчик Євгенії Галина згадувала: «На світанку до квартири з'явилися працівники НКВС й наказали зібратися протягом 10 хвилин, взявши із собою лише необхідні носильні речі. Потім всіх завантажили у грузовик. Мене з мамою відправили у товарному вагоні спочатку до Казахстану, а потім до Узбекистану» (*АВІМР, ф. 242-Т, оп. 3-Л, спр. 119*).

Після масових арештів більшість із звинувачених відправили на депортацію. Частина з арештованих, переважно голови родин, залишалися ще в органах НКВС для вибивання «законних підстав» та оформлення протоколів арешту. Деякі з них були відправлені по етапу в різні в'язниці. Частина ж розстріляли на місці, в Ізмаїлі. Є свідчення, що в 20-х числах червня 1941 р. (за кілька днів до початку радянсько-німецької війни !!!) на єврейському кладовищі було розстріляно понад 40 осіб, звинувачених у антирадянській діяльності. Згадують очевидці тих подій: «Кілька діб понівечені тіла лежали просто неба, а серед них ходили жінки та діти у пошуках своїх родичів, заарештованих комуністами. Пізніше розстріляних перепоховали на старообрядницькому кладовищі» (*АВІМР, ф. 242-Т, оп. 3-Л, спр. 55*). Серед тих, кого

розстріляли енкавєєсники, був ізмаїлець Гусяков Ніфаній. Решту прізвищ поки ще встановити не вдалося.

Завершуючи огляд драматичних подій червня 1940 р. – червня 1941 р., авторка констатує:

✓ арешти та депортації в українському Придунав'ї були одним із засобів залякування місцевого населення;

✓ репресивно-каральний апарат комуністів був добре підготовлений щодо здатності «зліпити образ ворога народу», використовуючи традиційні методи наклепів, доносів, тортур;

✓ у період з червня 1940 по червень 1941 років виділяємо чотири хвилі репресій, коли арешти населення краю мали масовий характер: липень, серпень, жовтень 1940 року та червень 1941 року;

✓ події 13 червня 1941 року були найжахливішими за своїми наслідками: вони призвели до істотного зменшення кількості населення в регіоні; було здійснено насильницьке переселення частини мешканців у найвіддаленіші регіони держави; зламано долі та загублено життя тисяч наших співвітчизників;

✓ терор і репресії слугували головним способом забезпечення «інтеграції» регіону до складу СРСР;

✓ пошанування пам'яті загиблих і зламаних доль вимагає подальшого ретельного дослідження злочинів комуністів на українських землях.

Архівний відділ Ізмаїльської міської ради (АВІМР), ф. 242-Т, оп. 3-Л.

Архівний відділ Ізмаїльської районної ради (АВІРР)

Архівний відділ Татарбунарської районної ради (АВТРР)

Ізмаїльський архів (КУІА), ф. Р-470, оп.1.

О включении северной части Буковинского и Хотинского, Акерманского и Измаильского уездов Бессарабии в состав УССР. Ведомости Верховного Совета СССР. 22.08.1940. № 28.

О перенесении центра Акерманской области Украинской ССР из гор. Акерман в гор. Измаил и переименовании Акерманской области в Измаильскую область. Указ Президиума Верховного совета СССР от 07.12.1940 г. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956 г. /под ред. к.ю.н. Мандельштам Ю.И. Москва: Государственное издательство юридической литературы. 1956.

Пасат В.И. Трудные страницы истории Молдовы: 1940 - 1950-е годы. М.: Терра, 1994. 800 с.

Репрессии и раскулачивание по Бессарабии (1940-1941, 1944-1945, 1948-1952). Составитель С.Г. Матвеева. Серия общества «Одесский мемориал». Вып. XVII. Одесса. Атлант, 2015. 545 с.

Сталинские депортации. 1928-1953 / Под общ. ред. Акад. А.Н. Яковлева; Сост. Н.Л. Поболь, П.М. Полян. М.: МФД : Материк, 2005. 904 с.

Цау Игорь. Сталинский террор в Советской Молдавии, 1940-1954 гг. Режим доступа: <http://dacoromania.net/article/stalinist-terror-soviet-moldavia-1940-1953>

**Англійською мовою стаття надрукована в журналі «Studia Universitatis Cibiniensis. Seria Historica (том XVII / 2020)». Переклад статті українською мовою друкується вперше.*

** The article was published in English in the magazine «Studia Universitatis Cibiniensis. Historica Series (том XVII / 2020)». The translation of the article into Ukrainian is published for the first time.*